

Kratki znanstveni prispevek/Article (1.03)

Bogoslovni vestnik/Theological Quarterly 81 (2021) 4,991–998

Besedilo prejeto/Received:08/2021; sprejeto/Accepted:09/2021

UDK/UDC: 17

DOI: 10.34291/BV2021/04/Petkovšek

© 2021 Petkovšek, CC BY 4.0

Robert Petkovšek

Kaj je etika in zakaj ravnati etično?¹

What Is Ethics and Why Should We Act Ethically?

Povzetek: V prispevku na podlagi delne raziskave moralne filozofije Roberta Spaemanna poskušamo odgovoriti na vprašanje »Zakaj ravnati etično?« – nanj odgovarjamo na podlagi raziskave temeljnih vprašanj etike, kakor so razlika med etiko in moralo, etika kot praktična, in ne teoretična veda, etika kot filozofska refleksija v razmerju do znanosti, predmet etike, tipi etike in kriteriji etičnega vrednotenja. Namen prispevka je približati etično refleksijo delu na različnih strokovnih področjih.

Ključne besede: etika, morala, človečnost, tipi etike, kriteriji etičnega vrednotenja

Abstract: This paper aims to answer to the question “Why should we act ethically?” on the basis of an investigation on Robert Spaemann’s moral philosophy. The answer to the question will be provided on the basis of analysis of fundamental ethical questions, such as the difference between ethics and moral, ethics as a practical and not a theoretical science, ethics as a philosophical reflection in its relationship with science, the object of ethics, the types of ethics, and the criteria of ethical valuation. The main aim of the paper is to make ethical reflection accessible to the readership from different areas of expertise.

Keywords: ethics, moral, humanity, types of ethics, criteria of ethical valuation

Etika je filozofska disciplina, ki je danes v središču filozofske abstrakcije, obenem pa odgovarja na vprašanja, kako *naj* človek kot človek ravna v konkretnih situacijah – to je, kako *naj* se uresničuje v svoji človečnosti, v svoji etični razsežnosti (Klun 2019, 369–371; Dirscherl 2019; Mensch 2019; Esterbauer 2019). Etika človeka počlovečuje, zato tudi za trenutek ne moremo opustiti vprašanja, kaj je etično prav in etično dobro. Človek brez etičnega čuta – amoralist – se ne oblikuje človečno (= etično). Na možnost nečlovečnosti je opozoril Alain Finkielkraut v knjigi *Izgubljena človečnost: esej o 20. stoletju* (1996, 7–11). Njen opis je našel v delu *Če je to človek* (1947) italijanskega Juda – kemika in pisatelja – Prima Levija in pri filozofu

¹ Prispevek je rezultat delnih raziskav na temo moralne filozofije nemškega filozofa Roberta Spaemanna (1989; 1996; 2001; Nissing 2008) v okviru raziskovalnega programa P6-0269 (ARRS). Predstavljen je bil na 4. simpoziju etike v intenzivni medicini v organizaciji Univerzitetnega kliničnega centra Ljubljana in Slovenskega združenja intenzivne medicine (12. 5. 2021).

Emmanuelu Lévinasu. Oba sta preživela holokavst. Levi je zaslišanje v Auschwitzu pred zasliševalcem dr. Pannwitzem opisal z besedami: »Njegov pogled ni bil pogled človeka drugemu človeku; če bi lahko razložil naravo tega pogleda, izmenjanega kakor v akvariju prek stekla med bitjema, od katerih vsako pripada drugemu svetu, bi istočasno razložil bistvo velike norosti tretjega rajha« (Levi 1987, 138) – in takšen odnos je izničil vezi, ki ljudi povezujejo v človeško skupnost. Finkelkraut je zasliševalca označil z besedo »nečlovek«. Podobno izkušnjo je opisal Emmanuel Lévinas: »Drugi mimoidoči ljudje, ki se jim je reklo »svobodni« in so nam dajali delo in ukaze, so nas slačili iz človeške kože. Le ubogi notranji vzdih so nas spominjali na naše razumsko bistvo. A mi sami nismo bili več v svetu.« Nekega dne se je med taboriščniki prikazal pes, ki so ga taboriščniki v svojih sanjah o Ameriki poimenovali Bobby – zjutraj na zboru ali ob vračanju z dela jih je pozdravljal z mahajočim repom in laježem. »Njemu je bilo nesporno jasno: bili smo ljudje.« Po nekaj tednih so ga stražniki prepodili in tako je bil izgnan – končuje Lévinas (1976, 201; 202). Ti dve izkušnji opisujeta človeka, ki je izgubil človečnost in je postal nečlovek. Pot od nečloveka k človeku je etika; etika ,proizvaja' človečnost.

1. Etika ni morala

Izraz ,etika' ne označuje istega kot ,moralá! Morala označuje navade, to je ustaljene načine vedénja in medsebojnih odnosov, ki so se skozi zgodovino izkazali za zmožne, da določeni skupnosti zagotovijo preživetje. Morala ni nujno etična – lahko je nepravična. Tako sta nacizem in komunizem imela vsak svojo moralo, a je bila ta že v jedru neetična. Pogled antropologov na človeško zgodovino ugotavlja predvsem dva dejavnika, ki sta oblikovala moralo: eden je bil mehanizem ,grešnega kozla', drugi pa pojav ,zlatega pravila'. Arhaičnim družbam je preživetje omogočal mehanizem grešnega kozla. Rušilne konflikte v skupnosti je ustavljal z žrtvovanjem grešnega kozla. Ta je bil naključno izbrana nedolžna žrtev, na katero je skupnost prenesla kolektivno krivdo. Žrtvovanje je delovalo kot odvod nasilja iz skupnosti – sprto skupnost je povežalo in ji vrnilo mir. Skupnost je torej preživela na račun nedolžne žrtve. (Girard 2004; 2006; 2011; Petkovšek 2015a; 2015b; 2016; 2018a) V vseh svetovnih kulturah in verstvih pa najdemo tudi ,zlato pravilo', ki je omejevalo krivico. Sveto pismo ga ubeseduje takole: »Vse, kar hočete, da bi ljudje storili vam, tudi vi storite njim!« (Mt 7,12) To je že pravo etično načelo. (Du Roy 2012)

V osni dobi,² ko se v človeški zgodovini uveljavi razum, je človek postal razumsko kritičen (Assmann 2008, 76–89; Petkovšek 2018b, 244–248). Iz tega se je raz-

² James D. Whitehead in Evelyn E. Whitehead (v: Assmann 2008, 76) sta osno dobo opredelila takole: »Obdobje 600–300 pr. Kr. priča o eksploziji človeške zavesti. Istočasno so se v geografsko neodvisnih kulturah Kitajske, Indije in sredozemskega območja zastavila nujna vprašanja o smislu človekovega življenja. Konfucij, Sokrat, Buda, Jeremija so se poglobljeno srečali z ugankami človeškosti: Kakšen je namen življenja? Ali nad našimi življenji vlada kaj več kot usoda? Za kaj smo odgovorni? Kako lahko osmislimo življenje in smrt?« Izraz označuje dobo, v kateri so v različnih kulturah istočasno in neodvisno odkrili kritični razum. Tega je Benjamin Schwartz (1975, 3–4) opisal kot zmožnost »stopiti nazaj in pogledati onkraj« (*standing back and looking beyond*).

vila filozofija in z njo etika, ki se je tudi vprašanja morale lotila z razumske, kritično-radikalne, filozofske univerzalne perspektive. Etike ne zanimajo navade, ki bi družbi omogočile preživetje, ampak ravnanje v skladu s tem, kar je etično prav in dobro samo po sebi – in ni odvisno od posameznika, časa in prostora; tu merilo ni korist, ampak resnica. Iz tega se razvije avtonomna misel o dejanjih, ki počlovečujejo. Od koristi je misel naredila korak k temu, kar je etično dobro in prav samo po sebi: od morale k etiki. Tudi danes človek v svojem ravnanju niha med koristjo in resnico, med moralo in etiko.

2. Etika ni teoretično, ampak praktično védenje

Etika je praktično védenje. Že Aristotel (EN VI) je razlikoval med teoretičnim in praktičnim védenjem (Petkovšek 1996). Teoretično védenje je po Aristotelu objektivno védenje o nespremenljivih zakonitostih nekega predmetnega področja; to védenje nosilca spoznanja etično ne spreminja: védenje o nastanku vesolja astrofizika etično ne spremeni. Drugače od teoretičnega védenja pa praktično védenje, katerega predmet je po Aristotelu etično delovanje (*praxis*), nosilca spoznanja vključuje in spreminja: spoznanje, da obrekovanje ni etično, veleva, naj z obrekovanjem takoj preneham in se poboljšam. Drugače kot nespremenljive zakonitosti predmetnega sveta je etično delovanje v nenehnem spreminjanju. Temu delovanju etika nalaga norme ter ga tako usmerja in ustvarja. Teoretično védenje torej opisuje, etično pa zapoveduje – etičnih resnic zato ne motrimo, ampak jih živimo; spoznanje se tu ne pretvarja v teorijo, v opis, ampak v izvrševanje, v *praxis*. Etika je ustvarjalna misel, ki človeka dela človeka, zato zanjo velja enačba: spoznati = živeti (Petkovšek 2004, 683); tu se »razumevanje neha kazati kot preprost način spoznanja in postane način biti ...« (Ricœur 1986, 76).

3. Etika ni znanost, ampak filozofska refleksija

V sodobnem svetu prevlade znanosti moramo poudariti, da etika ne misli znanstveno, temveč filozofsko refleksivno. Predmet znanosti je to, kar je v svetu – *bivajoče*, razdeljeno v predmetna področja. ‚Predmet‘ filozofije pa je to, kar je *pred bivajočim*, to, kar bivajoče dela bivajoče: kar je *onstran* oziroma *presežno*. Po Aristotelu so to prva počela (*arche*) in celota vsega bivajočega (*to holon*), po Heideggerju bit. Znanost se drži znanstvenih metod, filozofija refleksije. Misel obeh je ‚stroga‘, vendar različna. Vsaka znanost ima svoje predmetno področje, ki ji postavlja meje in določa njeno metodo, filozofija pa misli presežno. Filozofija se giblje v brezmejnem prostoru, meje si določa sama, je svobodna – po Platonu gre za »védenje, lastno svobodnim ljudem« (*Sofist* 253c7), po Aristotelu za védenje zaradi védenja, ki ni ničemur podrejeno in je zato privilegij svobodnih ljudi (*Metaph.* 982b24–28). Znanost si svoje predmete prisvaja, jih objektivira in ustvarja teorije. Filozofija pa si presežnega ne more prisvojiti; presežno misli refleksivno

z oddaljenosti kot predpostavko, ne v mitični govorici, ampak v kritični, radikalni miselni razumski obliki.

Sodobna znanost potrebe po filozofiji ne ukinja. Sodobna astrofizika nastanek vesolja razloži bolje kot Aristotel, še vedno pa je potrebna filozofska refleksija o *presežnem*, o vprašanju na primer: »Zakaj je raje nekaj kakor nič?« (Leibniz) Tudi medicina, ki na svojem področju dela čudeže, ni zmožna odgovoriti na vprašanja o trpljenju in smrti, ki si jih zastavlja človek kot presežno bitje. Nanje odgovarja filozofija – misel, usposobljena, da *skrivnost* presežnega misli neobjektivirajoče, neteoretično, refleksivno. Teh bivanjskih vprašanj na meji z onstranskim ni mogoče objektivirati. Izraz ‚objektivirajoč‘ namreč označuje zmožnost misli, da si svoj predmet prisvoji v obliki teorije. Filozofija pa presežnega ne more spremeniti v pred-met in si ga prisvojiti; misli ga z oddaljenosti, z vso odgovornostjo – prosta metod in svobodna. »Alfa in omega vse filozofije je svoboda,« je Schelling zapisal Heglu. (1969, 22)

To velja tudi za etiko. Za človeka, ki je ‚predmet‘ etike, pravi Aristotel, da »biva zaradi sebe in ne za nekoga drugega« (*Metaph.* 982b27). Človek je torej svoboden; ni ‚podaljsek‘ sveta in mu ni podrejen. Zato ga ni mogoče razložiti iz bivajočega – nasprotno, razložiti ga je mogoče iz tega, kar je onstran bivajočega, iz presežnega. Človečnost, ki človeka dela človeka, svobodnega in drugačnega od drugih bitij, ima svoj izvor v presežnem. Ta človečnost v svoji presežnosti je ‚predmet‘ etike – kakor filozofija je etika svobodna in refleksivna misel. (Petkovšek 2012)

4. Človečnost kot predmet etike

Ob pogledu v zgodovino imamo pred očmi dva velikana človečnosti: Jezusa Kristusa in Sokrata. V trenutkih križanja je Jezus preganjalcem odpustil; Sokrat je raje umrl, kakor da bi prekršil zakon. Človek se po naravi brani. Sokrat in Jezus pa se nista branila – dala sta življenje. Razlogov za to nista našla v tem svetu, v svoji naravi, temveč v presežnem: Jezus v nebeškem Očetu, Sokrat v *dobrem*, ki ni od tega sveta. Tako sta ‚proizvedla‘ človečnost, zgled, iz katerega živimo poznejši rodovi.

Izraz ‚človečnost‘ označuje dejanja/ravnanja, ki človeka delajo človeka; označuje tudi rezultat teh dejanj – humanost. Prostovoljec, ki brezdomcu pripravi kosilo, ne ‚proizvede‘ samo juhe, ampak tudi človekoljubnost; iz izrazom človečnost ne označujemo le njegovega dejanja, temveč tudi to, kar je ustvaril. Vsako dejanje je dvoplastno: strokovno in človečno/etično. Kot *strokovnjak* zdravnik ‚proizvaja‘ zdravje, kot *človek* človečnost.

Dejanje sestoji iz treh elementov: védenje, namen in rezultat.

	dejanje		
	védenje	namen dejanja	rezultat dejanja
strokovna raven (kot strokovnjak)	strokovno znanje	delovati strokovno	dobrina (strokovni izdelek)
etična raven (kot človek)	etična refleksija	delovati etično dobro/slabo	človečnost (etični izdelek)

Strokovnjak pridobi strokovno védenje (ki je lahko tudi slabo ali zmotno), ker želi ustvarjati določene dobrine; čevljar se čevljarstva ne izuči, da bi delal mize, ampak čevlje – dobre, in ne slabe; slabe dela, če je slab čevljar. Strokovnjak pa deluje tudi na človečni ravni in nima nujno vedno dobrih namenov; lahko namreč želi škodovati. Joseph Mengele je medicinsko znanje uporabil nečlovečno. Ta možnost, da strokovno znanje uporabimo tudi protičlovečno, narekuje etično refleksijo o človečnih dejanjih; stroka je zavita v etično ovojnico. (Spaemann 1989, 15–31)

„Človečnost“ torej označuje človečna dejanja in njihov „proizvod“. Človečna dejanja so na primer pravičnost, zmernost, solidarnost ali ljubezen. Vsako dejanje ima etično razsežnost – naredimo ga z dobrim ali slabim namenom, iz solidarnosti, ljubezni ali, nasprotno, iz hudobije, sovraštva in podobno.

5. Človečnost dejanja

Kaj naredi etično dejanje etično, človečno? Tri vrste etik dajejo vsaka svoj odgovor: a) dejanje, ki je etično samo po sebi, b) etičen rezultat, c) kreposten človek.

Po *deontološki etiki* ustvarjajo človečnost *dejanja*, ki so etična sama po sebi. Ta so tudi edina dopustna. Načelo »Govori resnico!« je tako treba udejanjati tudi za ceno življenja. Dejanja, etična sama po sebi, lahko ponovi kdorkoli; so univerzalni zakon. Šibka stran deontološke etike je načelnost – neupoštevanje morebitnih neetičnih izidov dejanja.

Po *teleološki etiki* človečnost ustvarjajo *etični rezultati*: za dosego čim večje mase dobrin za čim večje število ljudi so dovoljena (tudi) dejanja, ki sama po sebi niso etična; če z lažjo rešimo življenje, je ta dovoljena. Šibka stran teleološke etike je njena pragmatičnost – neupoštevanje morebitne neetičnosti dejanja.

Deontološka in teleološka etika človeku jemljeta svobodo in odgovornost – prva s tiranijo načel, druga s tiranijo zunanjih ciljev. Danes se zato vrača stara aristoteljska etika kreposti, ki gradi na svobodi in odgovornosti etičnega subjekta – na etični kreposti. Etična odločitev ni premočrten, algoritemski podaljšek etičnih načel ali dobrin, ampak svoboden in odgovoren preudarek etičnega subjekta. Ta v celostni življenjski situaciji svobodno in odgovorno povezuje etična načela z etičnimi cilji, to je formalno naravo dejanja z materialno naravo rezultatov. Po Aristotelu bistvo etike ni v načelih ali v ciljih, ampak v tem, da ureja „človeške stvari“ in ustvarja „dobro življenje“. To predpostavlja kompromise med načeli in cilji. Ta etika se imenuje *etika kreposti*, ker gradi na kreposti etičnega subjekta, ki se odloča. (Quanté 2013, 126–142)

Človečnost, ki jo ustvarjajo človečna, etična dejanja, na splošno opredeljujemo z idejo dostojanstva (Petkovšek 2014, 26–29). Prav na njej temeljijo „Splošna deklaracija o človekovih pravicah“ (1948), državne ustave (npr. nemška) in zdravstveni dokumenti (npr. „Oviedska konvencija“). Idejo dostojanstva je opredelil Immanuel Kant:

»Človečnost je sama v sebi dostojanstvo /.../ Nihče – niti drug človek niti sam – ne more človeka uporabiti zgolj kot sredstvo, ampak ga mora imeti vedno za cilj.« (Kant 1968, 6:462)

»To, kar ima ceno, je mogoče zamenjati z nečim drugim v višini protivrednosti; človek pa je to, kar je nad vsako ceno in zato nima protivrednosti, ima pa dostojanstvo.« (Kant 1968, 4:434)

6. Zakaj ravnati etično?

Človečnost razodeva človeka v njegovem enkratnem dostojanstvu. To narekuje, da imamo do vsakega človeka človečen, etičen odnos – in da drug drugega spoštujemo ne glede na raso, spol ali kulturo. O tem načeloma obstaja splošno soglasje. Na to, zakaj je pojem ‚dostojanstvo‘ normativen, pa različni filozofski tokovi odgovarjajo različno.

Prvi menijo, da etično ravnanje nima racionalnih temeljev. Etično ravnamo na podlagi dobre vzgoje, pozitivnih čustev, zapovedi (božjih in družbenih) ali preprosto zato, ker smo se tako odločili. Nagibi za etično ravnanje so čustva, vera ali odločenost (*emotivizem*, *eksercitizem* in *decizionizem*). Drugi etično ravnanje utemeljujejo racionalno. *Subjektivni etični racionalizem* ga utemeljuje na subjektivnem interesu. Ker neetično ravnanje škoduje subjektivnemu interesu, je bolje ravnati etično. Ker onesnaženje narave škoduje zdravju, je naravo bolje varovati. Etično ravnanje tu brani subjektivni interes. *Etični objektivizem* pa izhaja iz razuma. Razum je zmožen etično ravnanje utemeljiti iz razuma. Povsem razumska je zahteva po enakopravnosti vseh, ki so vključeni v razpravo, če naj bodo rezultati razprave objektivni, to je za vse sprejemljivi. *Etični realizem* etične razloge išče v stvareh samih: človeka je treba spoštovati, ker je vrednota sam po sebi, in ne zato, ker smo glede tega dosegli soglasje. (Globokar 2019, 613)

Vsako od omenjenih stališč na svoj način odgovarja na vprašanje: »Zakaj ravnati etično?« Etični skepticizem pa ima že to vprašanje za nesmiselno. Skepticizem trdi, da si je etiko izmislil človek in da zanjo ni nobenih potreb. Skeptikom odgovarja Johann Gottlieb Fichte (1762–1814), ki meni, da lahko človek podvomi v vse, ne more pa se odreči etičnemu ravnanju. Njegovo misel Janez Janžekovič (1978, 123) povzema takole: »Tudi Fichte je menil, da si Jaz postavlja predse ne-jaz. ... Eno je nesporno, v tem smo si s Fichtejem edini, da smo se v tem svetu dolžni izoblikovati v čim popolnejše npravne osebnosti ter zgraditi družbo čim boljših ljudi. Delaj dobro, ne stori nič slabega, to načelo je tako izvestno kakor načelo protislovja.« V tem svetu lahko torej zdvomimo o resničnosti vsega – ne pa o dolžnosti, da moramo biti dobri, človečni, etični ljudje. Tudi če ne verjamem v splošno sprejeto prepričanje, da vsak človek nosi v sebi nedotakljivo dostojanstvo, moram z njim ravnati, kakor da ga nosi. Nikoli ne bo mogoče dokazati, da človek v sebi nima nedotakljivega dostojanstva. Po načelu negativnega dvoma lovec v grmovje, v katerem zašelesti, ne sme ustreliti toliko časa, dokler jasno ne spozna, da za grmovjem ni človeka. (Quante 2013, 40–126)

7. Za sklep

Odgovor na vprašanje »Kaj je etika in zakaj ravnati etično«? ostaja nedorečen, vendar gotov. Gotovo je, da je vsako človeško dejanje tudi etično in da človek mora delovati etično, saj tako delovanje človečnost ustvarja, ohranja in izboljšuje. Človeku torej ni dopustno ravnati neetično, nečlovečno – to bi bilo nelogično. Tudi če idejo, da se človek od drugih živih bitij razlikuje po dostojanstvu, razvrednotimo v zgolj domnevo, je treba reči, da je že zgolj ta domneva zadostni razlog za etično ravnanje. Te domneve namreč ni mogoče ovreči in dokazati, da človeku status dostojanstva ne pripada. Tudi če neki človek tega statusa ne kaže, iz tega ne moremo sklepati, da ga nima, in mu ga odreči – zato moramo vedno ravnati, kakor da ga ima. Pokazali smo, da človek nobenega dejanja ne stori, ne da bi ob tem deloval (ne)etično. Vsako dejanje ima etično razsežnost; vsako dejanje ga počlovečuje ali razčlovečuje, kriterij dejanja pa je, ali je v skladu s človekovim dostojanstvom ali ne. Etična ravnanja delajo dostojanstvo človeka vidno, neetična pa ga zakrivajo in teptajo. Dostojanstvo človeka postaja vidno že v etičnem delovanju, najbolj pri svetnikih ali herojih. Izraža pa se tudi v naslovniku teh dejanj, na primer pri ubogih, ki jim misijonarji in prostovoljci strežejo in se zanje darujejo. Kaj je torej etika? Etika je ‚proizvajalka‘ človečnosti – to je ravnanj, ki človekovo dostojanstvo postavljajo za osrednjo točko vseh naših odnosov –, obenem pa je tudi prostor, v katerem se razodeva človekovo dostojanstvo.

Reference

- Assmann, Jan.** 2008. *Of God and gods: Egypt, Israel, and the rise of monotheism*. Madison: University of Wisconsin Press.
- Dirscherl, Erwin.** 2019. The Ethical Significance of the Infinity and Otherness of God and the Understanding of Man as ‚Inspired Subject‘: Emmanuel Levinas as a Challenge for Christian Theology. *Bogoslovni vestnik* 79, št. 2:367–379.
- Du Roy, Olivier.** 2012. *La règle d'or: histoire d'une maxime morale universelle*. Pariz: Cerf.
- Esterbauer, Reinhold.** 2019. The Flesh of Creation: Notes on Maurice Merleau-Ponty. *Bogoslovni vestnik* 79, št. 2:367–379.
- Finkielkraut, Alain.** 1996. *L'humanité perdue: essai sur le XXe siècle*. Pariz: Editions du Seuil.
- Girard, René.** 2004. *Les origines de la culture*. Entretien avec Pierpaolo Antonello et João Cezar de Castro Rocha. Pariz: Desclée de Brouwer.
- . 2006. *Gledam satana, ki kakor blisk pada z neba*. Ljubljana: KUD Logos.
- . 2011. *Grešni kozel*. Ljubljana: Teološka fakulteta.
- Globokar, Roman.** 2019. Normativnost človeške narave v času biotehnološkega izpopolnjevanja človeka. *Bogoslovni vestnik* 79, št. 3:611–628.
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich.** 1969. *Briefe an und von Hegel*. Hamburg: Felix Meiner Verlag.
- Janžekovič, Janez.** 1978. Potopljen v skrivnost. V: *Izbrani spisi*. Zv. 5, 113–124. Celje: Mohorjeva družba.
- Kant, Imanuel.** 1968. *Werke IV; Werke VI*. Berlin: Walter de Gruyter.
- Klun, Branko.** 2019. Transcendence and acknowledgment: questioning Marion's reversal in phenomenology. *Bogoslovni vestnik* 79, št. 2:367–379.
- Levi, Primo.** 1987. *Si c'est un homme*. Pariz: Julliard.
- Lévinas, Emmanuel.** 1976. *Difficile liberté*. Pariz: Albin Michel.
- Mensch, James.** 2019. Non-Useless Suffering. *Bogoslovni vestnik* 79, št. 2:367–379.
- Nissing, Hanns-Gregor. ur.** 2008. *Grundvollzüge der Person: Dimensionen des Menschseins bei Robert Spaemann*. München: Institut zur Förderung der Glaubenslehre.
- Petkovšek, Robert.** 1996. Filozofija kot način življenja: k prevodu Hadotove razprave Duhovne vaje. *Filozofija na maturi*, št. 3:44–48.

- . 2004. *Le statut existential du platonisme: Platon dans l'analytique existentielle de Heidegger*. Bern & Oxford: P. Lang.
- . 2012. Kaj je etika in zakaj ravnati etično. *Medicinski razgledi* 51, supl. 7:9–11.
- . 2014. Dostojanstvo človeka ob koncu življenja. *Medicinski razgledi* 53, supl. 4:25–29.
- . 2015a. Démonično nasilje, laž in resnica. *Bogoslovni vestnik* 75, št. 2:233–251.
- . 2015b. Imperativ »Nikoli več zla nasilja!« v luči evangeljskega klica »Glej, človek«. *Bogoslovni vestnik* 75, št. 4:659–680.
- . 2016. Spomin kot obljuba: pogled z vidika mimetične teorije in hermenevtike eksistence. *Bogoslovni vestnik* 76, št. 3/4:495–508.
- . 2018a. Svoboda med žrtvovanjem in darovanjem. *Bogoslovni vestnik* 78, št. 1:33–51.
- . 2018b. Veselje resnice in svetopisemski monoteizem. *Edinost in dialog* 73:235–258.
- Quante, Michael.** 2013. *Einführung in die Allgemeine Ethik*. 5. izd. Darmstadt: WBG.
- Ricoeur, Paul.** 1986. *Du texte à l'action*. Pariz: Seuil.
- Schwartz, Benjamin I.** 1975. The Age of Transcendence. *Daedalus* 104, posebna številka: Revelation, and Doubt: Perspectives on the First Millennium (Spring): 1–7.
- Spaemann, Robert, in Reinhard Löw.** 2005. *Natürliche Ziele: Geschichte und Wiederentdeckung teleologischen Denkens*. Stuttgart: Klett-Cotta.
- Spaemann, Robert.** 1989. *Glück und Wohlwollen: Versuch über Ethik*. Stuttgart: Klett-Cotta.
- . 1996. *Personen: Versuche über den Unterschied zwischen ‚etwas‘ und ‚jemand‘*. Stuttgart: Klett-Cotta.
- . 2001. *Grenzen: zur ethischen Dimension des Handelns*. Stuttgart: Klett-Cotta..